

HZ.ÖMER DÖNEMİNDEKİ FETİHLERİN ARDINDAN GERÇEKLEŞTİRİLEN TEBLİĞ FAALİYETLERİ (Irak-Suriye-Cezire-Mısır)

Notification Activities After The Islamic Conquests During The Time Of Caliph Omar (Iraq-Syria-Jazeera-Egypt)

Yrd.Doç.Dr. Mehmet AKBAŞ
Mardin Artuklu Üniv. Edebiyat Fakültesi
e-posta: makbas72@hotmail.com

Öz: Arabistan Yarımadası dışına yapılan ilk İslami fetihlerin ardından çok sayıda sahâbî İslâm'ı tebliğ faaliyetlerinde bulunmak için Medine'den ayrılarak değişik coğrafyalara yerleşmişlerdir. Irak, Şam, Cezire ve Mısır'a yerleşen sahâbîler eğitim-öğretim faaliyetleriyle İslâm'ın öğretilmesine katkıda bulunmuşlardır. Başta Irak ve Şam olmak üzere binlerce sahâbî değişik coğrafyalara yerleşmiştir. Bunlar etraflarında halkalar oluşturan insanlara Hz. Peygamber'den öğrendikleri hadisleri aktarmışlardır. Halife Hz. Ömer insanların İslâm'ı öğrenmesi için Hz. Peygamber'in önde gelen sahâbîlerinden bazılarını sırf bu iş görevlendirmiştir. Meşhur sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'u Irak'a, Muâz b. Cebel'i ise Şam'a göndermiştir. Bu sahâbîlerin derslerinde tabiîn nesli dediğimiz insanlar arasında yüzlerce alim yetişmiştir. Bunlar İslâm'ı en güzel şekilde öğrenmiş bir nesil olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuda bir giriş mahiyetinde olan bu makalemizde bazı meşhur sahâbîlerin adı geçen coğrafyalarda İslâm'ı öğretme adına gösterdikleri gayretlerden bahsedeceğiz.

Anahtar kelimeler: Sahâbe, Fetih, Tebliğ, Irak, Şam, Cezire, Mısır

Abstract: After the first Islamic conquests outside the Arabian Peninsula, a large number of Sahabah (companions of the Prophet Mohammad) left their homes in Madina and set off to settle in different geographies in service to Islamic notification activities. The Sahabah who had settled in Iraq, Damascus, Jazeera and Egypt carried out education and training activities in the teaching of Islam. Thousands of Sahabah had settled in Iraq and Damascus. These people had conveyed the Koranic knowledge and the Hadith (sayings and behaviors of the Prophet) to the people who set rings around themselves. Caliph Omar had appointed some of the leading Sahabah jus for

this job of teaching Islam. He sent the famous Sahabah Abdollah Ibn Mas'od to Iraq and Moaz Ibn Cabal to Damascus. As a result of the Sahabahs teachings a generation called 'tabeen' produced hundreds of scholars. They emerged as a generation that learnt Islam in the best way. In this article, as an introductory article on this subject, we will deal with the activities that some notable Sahabah had done in the mentioned areas on behalf of the teaching Islam.

Keywords: Sahaba, Conquest, Notification, Iraq, Syria, Jazeera, Egypt

Giriş

Allâh her ümmete bir peygamber göndermiştir.¹ Bu elçiler vasıtasıyla, göndermiş olduğu hak dinlerle bütün ümmetlere dünya ve ahiret hayatının saadetini temin etme yolunu göstermiştir. Peygamberler davet ve uyarı görevlerini tamamlayıp ahirete irtihal ettiklerinde, bu vazifeyi onların geride bıraktıkları nesil devralmıştır. İslâm, mensuplarına dinin neşredilmesini emretmiş, bunu, dinin üzerine bina edildiği esaslardan biri olarak kabul etmiştir.² İnsanların, hikmetle ve güzel öğütle İslâm'a çağrılmasını emretmiş³ ve insanları Allâh'a çağırانların en güzel sözlü kimseler olduğunu haber vermiştir.⁴

İnsanlara yapılacak olan davet, amellerin ve sözlerin en güzeldir.⁵ Bu şerefli görev, Müslümanları diğer milletlerden daha hayırlı kılan bir vasıftır. Çünkü İslâm, bir Müslümanın sadece kendi Müslümanlığıyla yetinmesini yeterli görmemiş, İslâm'dan bihaber yaşayan toplulukların da İslâm nimetinden istifade etmesini istemiştir.⁶ Bu sebeple Hz. Peygamber, daha hayattayken Arap Yarımadası ve yakın bölgelere İslâm davetçileri göndermiş, bu davetçiler vasıtasıyla mesajını çok sayıda bölgeye ulaştırmıştır. Bunun yanında İslâm'a girmiş olan bölgelere de muallimler göndererek onların İslâm'ı öğrenmelerini istemiştir.

Hz. Peygamber'le omuz omuza vererek İslâm'ı Arap Yarımadası'na hakim kılan sahâbe nesli, İslâmî davetlerinin sadece bu bölgeyle sınırlı olmadığını bilincindeydiler. Büyük bir misyon yüklendiklerini çok iyi kavramışlardı. Allâh'ın adının o günün iki büyük imparatorluğu olan Sâsânî ve Bizans topraklarında yücelmesi için büyük mücadele verdiler. Onlar, inandıkları değerleri öğretip yaşatma uğruna Medine'yi terk edip Irak, Suriye, Cezire(Yukarı Mezopotamya) ve Mısır bölgelerine yerleştiler. Fetih hareketine katılan sahâbîler, özellikle muhâcir ve ensârdan olanlar, her

¹ Yûnus 10/47.

² Abdurrezzak, Ebû Bekir b. Hemmam es-Sen'ânî, *Musannef*, Beyrut: 1983, V, 173.

³ Nahl 16/125.

⁴ Fussilet 41/33.

⁵ Abdülkerim Zeydan, İslâm Davetinin Esasları, trc: Veli Ulutürk, Mehmet Karabulut, İstanbul 1998, s. 58.

⁶ Hüseyin Yılmaz, "Kur'an'ın Işığında İslâm'a Davet", *Erciyes Ü.İ.F.D.*, sayı: I, Sivas 1996, s. 334.

yönden bu hareketin liderliğini yaptılar. Eğitimlerini bizzat Hz. Peygamber'in yanında Mescid-i Nebevî'de alan bu seçkin insanlar, birer eğitimci olarak fethedilen bölgelere dağıldılar. Onlar buldukları her ortamda insanlara İslâm'ı anlatmaya ve öğretmeye çalıştılar. İslâm'ı öğretme hususunda en çok mescidlerden yararlandılar. Bu konuda Hz. Peygamber'i örnek aldılar. Bundan dolayı göç ettikleri veya fethettikleri merkezlerde yaptıkları ilk iş, mescid inşa etmek olmuştur.⁷

Mescidler, fetihlerden sonra Hz. Ömer'in İslâm'ın öğrenilmesi için inşa ettirdiği ilk eğitim merkezleridir. Hz. Ömer, bir yere ordu gönderince onlara dinin esaslarını ve kurallarını öğretecek bir de öğretmen göndermiştir. İslami fetihler genişleyince eğitim merkezlerine de ihtiyaç duyulmuştur.

Hz. Ömer, İslam davetçilerini tesbit edip fethedilen bölgelere göndermiştir. Bölgelere vali ve emirler göndermesindeki en önemli hususun insanların eğitilmesi olduğunu vurgulamaktadır. Zaman zaman onları teftiş edip durumlarından haberdar olmak istemiş, hatta bunun için o günün şartlarında tüm İslâm beldelerini ziyaret etmeyi düşünmüş fakat bunu ancak Şam bölgesi için gerçekleştirebilmiştir.⁸

Fetihlerin ardından merkezî şehirlere yerleşen Müslümanların sayısının artmasıyla mescidlerin sayısı da artmıştır. Hz. Ömer zamanından itibaren önemli merkezler başta olmak üzere, bütün yerleşim birimlerinde mescidler inşa edilmiştir. O, Sûriye, Irak ve Mısır topraklarına fetihlerle beraber yerleşmiş olan Müslümanlara, her şehre bir mescid yapmalarını emretmiş ve onun bu emri yerine getirilerek bölgede çok sayıda mescid inşa edilmiştir.⁹ Hz. Ömer, fethedilen bölgelerin valilerine, cuma namazı için bir mescid, değişik mahallelerde oturan kabileler için de ayrı ayrı mescidler inşa edilmesini ve cuma namazı için herkesin cuma mescidinde toplanmalarını belirten bir emir göndermiştir.¹⁰ Bununla hem mescidlerin yapılmasına önem verilmiş hem de cuma namazı için büyük mescidlerin yapılması öngörülmüştür. Ayrıca kilise bulunan her yere bir mescid inşa edilmesini emrederek İslâm'ın yayılması için büyük bir siyaset uygulamıştır. Bu

⁷ Hz. Peygamber, hicreti sırasında Kubâ'da kaldığı kısa süre içinde bir mescid inşa etmiş ve orada namaz kılmıştır. Bu, Müslümanların yeryüzünde inşa ettikleri ilk mesciddir. Allah Teâla bu mescidi övmüş ve temelinin takva üzerine bina edildiğini söylemiştir. (Tevbe 9/8). Hz. Peygamber, Medine'ye ulaştığında da kendisine nisbetle, "Mescid-i Nebevî" olarak isimlendirilen mescidini inşa etmiştir. Bk. İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdulmelik (218/833), *es-Siretü'n-nebevîyye*, nşr. Mustafâ es-Sekkâ v.dğr., Beyrut: Daru'l-Fikr 1999, II, 111, 114; Müslim, Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri (261/875), *Sahih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbakî, İstanbul: 1992, *Mesâcid*, 9.

⁸ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/923), *Tarihu'r-rusul ve'l-mülük*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1987, II, s. 565.

⁹ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan (571/1170), *Tarihu medineti Dımaşk*, nşr. Muhibbuddin Ebû Saïd Ömer b. Garame el-Amravî, Beyrut: Daru'l-Fikr 1995-1998, II, 322.

¹⁰ Ziya Kazıcı, *İslâm Eğitim Tarihi*, İstanbul: Bir Yayıncılık 1983, s. 26.

vesileyle Müslümanların hakimiyetine giren bölgelerde çok sayıda meşic yapılmıştır.¹¹

İlimlerini daha çok meşicler vasıtasıyla çevrelerindeki Müslümanlara aktarmaya çalışan sahâbîler bu hususta büyük gayret sarf etmişlerdir. Onların, bu insanları ilme teşvik ettiklerini, kendilerinden bu konuda gayret göstermelerini istediklerini görmekteyiz.

Ashâbın öncülüğünde bir taraftan fetihler devam ederken diğer taraftan da fethedilen bölgelerde eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi için Medine'den muallimler talep edilmektedir. Nitekim Sûriye bölgesi komutanlardan Yezid b. Ebû Süfyan, Halife Hz. Ömer'e gönderdiği mektupta, "Sûriye ahalisi çoğalmış bulunuyor. Kendilerine Kur'ân'ı ve dinin emirlerini öğretecek kimselere ihtiyaç duymaktadırlar." diyerek¹² ondan, bölgede bu işi yürütecek alimlerin gönderilmesini istemiştir. Onun talebini yerinde bulan Hz. Ömer, gönderdiği emirle, ashâbın ileri gelenlerinden Muâz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ ve Ubâde b. Sâmit'i bu iş için görevlendirmiştir.¹³ Onlar, kendilerinden sonra gelen nesillerin eğitimcileri olmuşlardır. Fethedilen bölgelerde yetişen ilk tabîin nesli, özellikle Hz. Ömer'in emriyle bölgeye yerleşen meşur sahâbîlerin ders halkalarında yetişmişlerdir.¹⁴ Bu dönemde İslâmî ilimler günümüzdeki gibi bölümlere ve fasıllara ayrılmadığından sahâbîler meşiclerde sadece Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadislerini öğretiyorlardı.¹⁵

I.Irak Bölgesindeki Tebliğ Faaliyetler

a. Kûfe'deki Faaliyetler

Irak bölgesinin 16/637 tarihinde fethinden sonra burada Hz. Ömer'in emriyle Kûfe ve Basra şehirleri inşa edilmiştir.¹⁶ Buralara yerleşen Müslümanların İslâm'ı öğrenmeleri için bölgeye bazı sahâbîler gönderilmiştir. Bu sahâbîler, şehrin merkezinde inşa edilmiş olan Basra ve Kûfe meşiclerinde¹⁷ dersler vermeye başlamışlardır. Bu dönemde verilen dersler Kur'ân-ı Kerim öğretimi ve Hz. Peygamber'in hadislerini nakletmekten ibaretti.

¹¹ Necde, Hammâş, *eş-Şam fi sadri'l-İslâm*, Dımaşk: Daru Tallas, 1987, s. 98.

¹² İbn Asâkir, XLVII, 137.

¹³ Zehebi, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Siyeru a'lâmi'n-nübel*, nşr. Beşşar Avvâd Ma'ruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1996, II, 344.

¹⁴ Hammâş, s. 97.

¹⁵ Muhammed İbrahim Ukle, "el-Hareketü'l-Fıkhiyye fi Bilâdi's-Şam fi Asri'l-Emevî", *Mecelletü's-Şeria ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, Kûveyt 1989, sayı: XIV, s. 232, 235.

¹⁶ İbn Sa'd, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut: 1968, III, 156.

¹⁷ Kûfe'de bu dönemde çok sayıda meşic inşa edilmiştir. Bu meşicler Kabile isimleriyle anıldıkları gibi bir kısmı da kanaatimizce sahâbî ismiyle anılmıştır. Kûfe'deki meşiclerin isimleri hakkında bk. M. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadârîliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yayınları, 2001, s. 55-57.

Kûfe'de eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmesi için görevlendirilen ilk kimse Hz. Peygamber'in Kur'ân ilmiyle meşhur olan sahâbîsi Abdullah b. Mes'ûd'dur. Hz. Ömer, Kûfe halkına gönderdiği mektubta, "Evet, size Ammar'ı emir ve Abdullah'ı da öğretici ve vezir olarak gönderdim. Her ikisi de Rasulullah'ın değerli ashabındandır. Onları dinleyin, onlara uyun, şüphesiz ki ben Abdullah'ı göndererek sizi kendime tercih etmiş bulunuyorum." diyerek onları görevlendirdiğini bildirmiştir.¹⁸

Hz. Ömer, Kûfe'ye büyük önem vermiş, Abdullah b. Mes'ûd'u oraya göndermekle halkın, Hz. Peygamber'in en meşhur sahâbîleri arasında yer alan birinden ders almasını temin etme yoluna gitmiştir. Kendisinin İbn Mes'ûd gibi bir alim sahâbînin ilmine muhtaç olduğunu belirtmiş fakat Kûfelileri kendisine tercih etmiştir. İbn Mes'ûd'a, insanlara Kur'ân öğretmesi hususunda gönderdiği mektupta şunları söylemiştir: "Şüphesiz ki; Kur'an, Hüzeyl lehçesine göre değil Kureyş lehçesi üzere inmiştir. Bu sebeple Kur'an'ı Kureyş lehçesine göre okutun!" Bir grup sahâbî Kûfe'ye gitmek için hazırlanınca onlara; "Sizler Kûfe'ye gidiyorsunuz. Onların arı vızıltısı gibi Kur'an okuduklarınızı göreceksiniz. Onları hadislerle meşgul edip de Kur'an'dan alıkoymayın. Kur'an'ı öne çıkarın, hadisleri az rivayet edin! Haydün yürüyün, ben de size iştirak edeceğim." demiştir.¹⁹

Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd'un Kur'an ve kıraat ilmindeki değerini biliyordu. Alkame bunu şöyle ifade etmektedir: "Bir adam Hz. Ömer'e gelip, "Ey Mü'minlerin Emiri, ben Kûfe'den geldim. Orada sayfaları kendi bilgisiyle dolduran bir adamı geride bıraktım" deyince Hz. Ömer sinirlendi, hatta bu yüzden nefesi bile daraldı. Sonra, "O da kimdir?" diye sorunca adam "Abdullah b. Mes'ûd" dedi. Bunu duyan Hz. Ömer sakinleşti. Sinirleri yatışıp rahatlayınca, "Yazıklar olsun sana, Allah'a yemin olsun ki bu konuda Müslümanlar içinde ondan daha öncelikli kimseyi tanımıyorum." dedi.²⁰

Abdullah b. Mes'ûd, Kur'an'ı kavrama ve ilim açısından insanlara örnek olacak bir nesli ortaya çıkarmak için büyük gayret sarf etmiştir. Onun, fitratı gereği insanlar üzerinde büyük bir etkisi vardır. Hem kendi yanındaki arkadaşları hem de sonradan gelenler üzerinde büyük tesiri olmuştur. Kûfe halkı Abdullah b. Mes'ûd'dan çok etkilenmiştir. Çok sayıda insan, onun muallimliğinden istifade ederek ilim elde etmiştir. Bu yönüyle Irak bölgesinde Müslümanlar arasında büyük bir etki meydana getirmiştir. Ölümünden sonra da bu etki uzun süre devam etmiştir. O, sahâbe arasında temayüz etmiş ve kıraat ilminde diğer sahâbîleri geride bırakmıştır. Kendileri bir defasında, "Ben Resûlullah'ın huzurunda yetmiş sûre okudum, bizzat ondan yetmiş küsur sûre öğrendim." demiştir. O, Hz. Peygamber'in, ashâbın Kur'ân'ı kendilerinden öğrenmesi için ismini zikrettiği dört kişiden

¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 235, Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübel*, II, 2523(2004), İbn Hacer, Şihabuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *el-İsâbe fi temyizi'sahâbe*, Beytu'l-Efkari'd-Devliyye, 2004, s. 833.

¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 156.

²⁰ İbn Asâkir, XXXIII, 129.

birdir.²¹ O, Kur'ân aşığı bir sahâbî olup, Kur'na dair ilmiyle meşhur olmuştur. Onun, Kur'ân'ı çok güzel bir sesle okuduğu rivayet edilmiştir.²² Ashabın çoğu zaman, Kur'ân'ın kıraâtı konusunda gelip Abdullah b. Mes'ûd'a danıştığı bilinmektedir.²³

Ashâb, yaşadıkları örnek yaşantılarıyla çevrelerindeki pek çok insanı derinden etkilemişlerdir. İslâm'ı bizzat yaşayarak tebliğ etmişlerdir. Tabiînden Temim b. Haram, Kûfe'de Resulüllâh'ın ashabından çok sayıda kimseyle oturup kalktığını fakat Abdullah İbn Mes'ûd'dan daha zâhid ve ahireti daha fazla arzu eden birini görmediğini söylemiştir.²⁴

Abdullah b. Mes'ûd, Kûfe'de ortaya koyduğu faaliyetleriyle geride ilim, fıkıh, zühd ve takvayla meşhur olmuş çok sayıda öğrenci bırakmıştır. Alkame b. Kays, Mesruk b. el-Ecde', Ubeyde es-Selmani, Ebu Meysere b. Şurahbil, Esved b. Yezid, Haris el-Cü'fi ve Mürre el-Hemdani bunlardan bazılarıdır.²⁵ Böylesine alim bir sahâbînin Kûfe'ye yerleşmiş olması Kûfeliler için büyük bir kazanımdır. O Hz. Peygamber'den aldığı ilmi Kûfe halkına aktarmış ve 840 kırk hadis rivayet etmiştir.²⁶ O, öğretmen olarak gönderildiği topluma Kur'ân ve sünneti öğretmiştir. Bu yüzden onun hakkında tabiî alimleri, "Kûfe'ye ondan daha fazla ilmiyle fayda vermiş bir sahâbî gelmedi" demişlerdir.²⁷ O, çevresinde bulunanlara ezberinden Kur'ân okuduğundan, insanlar Kûfe'de onun kıraatini öğrenmişlerdi ve Kur'ân'ı onun okuduğu gibi okumaya başlamışlardı.

Abdullah b. Mes'ûd dışında Kûfe'ye Rıdvan biatine katılan üçyüz sahâbî daha gelmiştir. Bunların yetmiş tanesi ayrıca Bedir ehliendir. Bu sahâbîler de bölge halkının eğitiminde ve bölgenin İslamileşmesinde önemli rol oynamışlardır. Onlar Hz. Peygamber'den öğrendiklerini insanlarla paylaşma yoluna gitmişlerdir.

Kûfe'ye vali olarak gönderilen Ammar b. Yasir'in de İslâm'ın bölgede tebliği açısından önemli rolü olmuştur.²⁸ İnsanları eğittiğine dair herhangi bir rivayet bulunmamakla beraber, onun Kûfe'ye gönderilmesinin, yaşadığı zühd ve takva hayatının topluma yansımada önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. İnsanlar onun yönlendirmelerinden, ibadet ve zühdünden

²¹ İbn Asâkir, XXXIII, 130; İbnü'l-Esir, İzzüddin (630/1236), *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, y.y. 1970, III, 387. Hz. Peygamber, Kur'ân'ı kendilerinden öğrenmeleri için ashâba İbn Mes'ûd'dan başka Muâz b. Cebel'i, Ubey b. Ka'b'ı ve Ebû Hüzeyfe'nin mevlâsı Salim'i göstermiştir. Bk. Buhârî, İsmail b. İbrahim (256/870), *Sahih*, I-VIII, İstanbul: Çağrı yay. 1992, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 20; *Menâkibi'l-ensâr*, 14; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehanî (430/1038), *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*, Beyrut ts., I, 229. Bunlardan Muâz b. Cebel, Süriye'ye yerleşmiş, İbn Mes'ûd burada bir müddet kalmış, Ubey b. Ka'b ise ziyarete bulunmuştur.

²² İbn Asâkir, XXXIII, 166.

²³ Müslim, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 50.

²⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 2523(2004).

²⁵ Muhammed b. Abdullah b. Ali Hodayri, *Tefsirü't-tabiîn : Arz ve dirase mukarene*, Riyad, Dârü'l-Vatan, 1999, I, 472.

²⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 2523(2004).

²⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 2530(2004).

²⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 253, İbn Hacer, *el-İsâbe*, s. 944(2004).

etkilenmişlerdir. Bu hususta kaynaklarımızda bazı rivayetler mevcuttur. Şimdi bunlardan bazılarını aktarmak istiyoruz.

Bir namaz vaktinde Ammar'ın Kûfe'de haydin namaza diyerek insanları namaza çağırdığı rivayet edilmiştir.²⁹ Tabiînden Abdullah b. Ganame bir defasında Ammar'ın arkasında namaz kıldığında onun namazı kısa tuttuğunu görünce bunun sebebini ona sormuş o da, namazda herhangi bir eksiklik görüp görmediğini sorunca “hayır” demiş, bunun üzerine Ammar, “Şeytan'ın kendisini yanıltmaması için kısa tuttuğunu söylemiştir.” Bu esnada Hz. Peygamber'den duyduğu ve kişinin namazından onda bir, dokuzda bir, sekizde bir ya da yedi de bir oranında sevap elde edeceğini bunun da o anda namaza karşı gösterilen ihtimama bağlı olduğunu belirten hadisi rivayet etmiştir.³⁰ Aynı hususu Abdurrahman b. Haris de ona sormuş Ammar aynı sözü ona da söylemiştir.³¹ Ona vitir namazı hakkında bir soru sorulmuş o da vitri gecenin ilk vaktinde kıldığını, kişinin istediği vakit bunu geç vakte kadar bırakabileceğini belirtmiştir.³² Onun her Cuma vaktinde Kûfe Mescidi'nde Yasin suresini okuduğu rivayet edilmiştir.³³

Abdullah b. Mes'ûd, Kûfe'de bir ev inşa etmiş ve Ammar'ı eve bakması için çağırınca beraber gidip baktıklarında Ammar, “Sen sağlam bir ev inşa etmişsin ve uzun emeller peşindesin halbuki yakında öleceksin” sözlerini söyleyerek nasihatte bulunmuştur.³⁴ Bir defasında bir bedevi ona hayatında hiç hastalanmadığını söyleyince Ammar, Müslüman kişinin hastalıkla imtihan edileceğini, bunun da onun günahlarına kefarete olacağını, kafir kimse için ise böyle bir durumun söz konusu olmayacağını söylemiştir.³⁵

Ammar'ın Kûfelilere bir vali olarak nasihat ettiği bilinmektedir. Bir nasihat olarak insanlar arasında dolaşan sözlerinden biri de şudur: “Kim de şu üç özellik bulunursa bütün imanı kendinde toplamış sayılır: Bunlar, yokluk anında verebilmek, insanlara karşı insafli olmak ve bütün insanlara selam vermek.” Onun insanlar arasında dolaşan sözlerinden biri de “Allâh'ım! Beni salihlerden kıl, salih kullarına verdiklerinden ver bana da ver!” şeklindeki duasıdır.³⁶

Ammar, insanların ne Hz. Ali ne de Hz. Aişe hakkında ileri geri konuşmalarına razı olmamış ve buna tepki göstermiştir. Bu tür durumlarda sert çıkışlarda bulunmuştur. Bir defasında Hz. Ali hakkında kötü konuşan bir adama, “Ey fasık adam, sen Mü'minlerin Emiri hakkında (kötü) konuşuyorsun” deyip sert şekilde karşılık vermiştir.³⁷ Hz. Aişe'yi eleştiren

²⁹ İbn Asâkir, XLIII, 438

³⁰ İbn Asâkir, XLIII, 441.

³¹ İbn Asâkir, XLIII, 441.

³² İbn Asâkir, XLIII, 442

³³ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 256.

³⁴ İbn Asâkir, XLIII, 445.

³⁵ İbn Asâkir, XLIII, 446

³⁶ İbn Asâkir, XLIII, 454.

³⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 256, İbn Asâkir, XLIII, 454.

bir adama, susup konuşmamasını söylemiş ve ardından onun Hz. Peygamber'in eşi olduğuna şahadet etmiştir.³⁸

Ammar'ın bu dönemde Müslümanlar arasında meydana gelen iç karışıklıklarda yer almasına şahit olanlar onun ancak Allâh'ın rızasını dileyerek bu işte yer aldığını aktarmışlardır.³⁹

Ammar'ı görenler, az konuştuğunu, uzun uzun suskun kaldığını ve en çok söylediği sözünün, "Allâh'ım! Fitnelere düşmekten sana sığınırım" şeklindeki duası olduğunu bildirmişlerdir.⁴⁰

Ammar, çevresinde bulunan insanlara zaman zaman Hz. Peygamber'le yaşadığı hatıraları ve aralarında geçen konuşmaları anlattığı bildirilmektedir.⁴¹

b. Basra'daki Faaliyetler

Basra şehri, fetihlerin hemen akabinde Hz. Ömer'in emriyle komutan sahâbî Utbe b. Gazvan tarafından inşa edilmiştir. Şehirde ilk mescidi yine Utbe bina etmiştir.⁴² Şehrin inşasından sonra buraya çok sayıda sahâbî yerleşmiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'ari, İmran b. Husayn⁴³ ve daha başka sahâbîler yerleşmiş olup buraya en son gelen sahâbî Enes b. Malik olmuştur.⁴⁴ Dolayısıyla Basra halkı daha çok bunların ders halkalarında yetişmiştir.

Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays el-Eş'arî, ilim, vera, haya, izzet-i nefis, iffet, zühd, sebat vb. özellikleriyle tanınmıştır. Hz. Ömer zamanında Basra'da Hz. Osman zamanında da Kûfe'de valilik yapmıştır. Çok sayıda tabiîn ondan rivayette bulunmuştur. Hz. Ömer'in bir valiyi bir yerde bir seneden fazla görevde tutmama şeklinde vasiyeti olduğu halde o bu dönemde dört yıl boyunca valilik yapmıştır. Güzel sesli olup çok güzel Kur'an okuduğu bilinmektedir. Basra halkına fıkıh ilmini öğreten kişi olarak kaynaklara geçmiştir. Basra'da ilim öğretenlerin başında yer almıştır. Kendisi, "Basra'ya ondan daha hayırlı bir kimse gelmedi" şeklinde bir şeref payesine de sahiptir.⁴⁵ Hz. Ömer'den en çok etkilenenlerdendir. Aralarında çok sayıda mektuplaşmalar olmuştur. Zehebî ondan bahsederken, "Alim, ilmiyle amel eden, Allah'ın kitabını okuyan, Kur'an'ı son derece güzel okuyan biri, güzel ve mübarek bir ilim rivayet eden, Basra halkının en çok Kur'an okuyanı ve en fakih olanıdır" demiştir.⁴⁶ Hz. Ömer onun uzun süren Basra valiliği sırasında kendisine vasiyetlerde bulunmuş, mektuplar

³⁸ İbn Asâkir, XLIII, 458

³⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 258, İbn Asâkir, XLIII, 454

⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 256, İbn Asâkir, XLIII, 456.

⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 258.

⁴² Taberi, s. 621(2004).

⁴³ Halife b. Hayyât (240/854), *Tabakât*, nşr. Süheyl Zekkar, Dımaşk: Vezaretü's-Sekafe 1996, I, 298, İbn Asâkir, XXXIII, 22.

⁴⁴ İbn Asâkir, IX, 336.

⁴⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 821, 822.

⁴⁶ Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, Beyrut : Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956., I, 23.

yazmıştır. Aynı şekilde Ebû Mûsâ da karşılaştığı sorunlar hakkında Hz. Ömer'e çokça müracaat edenlerdendir. Şa'bi onun Müslümanların meşhur dört kadısından biri olduğunu şöyle ifade etmektedir: "Onlar ümmetin en meşhur kadılarıdır" deyip Hz. Ömer, Hz. Ali, Zeyd b. Sabit ve Ebû Mûsâ'nın ismini zikretmiştir.⁴⁷

Ebû Mûsâ ilim öğrenmede son derece gayretli olduğu gibi onu başkalarına öğretme ve yaymada da gayretliydi. Hutbelerinde insanları ilim öğrenmeye teşvik ediyordu. Ebû Muhalleb'den şöyle rivayet edilmektedir: "Ebû Mûsâ'nın minberde şunları aktardığını işittim: Allah kime bir ilim öğretmişse o da başkasına öğretsin. Bilgisi olmayan bir konuda asla konuşmasın. Şayet konuşursa sorumluluk altına girer ve dini kesip atar."⁴⁸

Ebû Mûsâ, Basra'daki mescidi, ilim merkezi haline getirmişti ve vaktinin büyük bir kısmını ilim halkaları için ayırmıştır. Sadece bununla yetinmemiş ve onun insanlara fıkıh öğretmediği ya da onları bilgilendirmediği bir anı yok gibidir. Namaz kıldırıp da selam verdiği anda insanlara dönüp onların Kur'an okumalarını dinliyor ve doğru okumaları konusunda eğitim veriyordu. Bu konuda şunlar aktarılmıştır: "Ebû Mûsâ sabah namazını kıldıktan sonra insanları saf halinde yanına alır ve Kur'an'larını dinlerdi. O, sahâbîler arasında ses ve kıraatinin güzelliğiyle tanınmıştı. İnsanlar onun Kur'an okuduğunu işittiklerinde yanında toplanırlardı. Allah, onu Müslümanlara ilim öğretmeye muvaffak kıldı. O, bütün gayretini insanlara Kur'an öğretme ve gittiği her bölgede insanlar arasında Kur'an'ı yayma uğruna harcamıştır. Basra Mescidi'nde ilim talebeleri çoğalınca onları halkalara ayırırdı. Her halkayı teker teker dolaşarak kıraatlerini dinler ve gerekli yerlerde düzeltmeler yapardı."⁴⁹

Ebû Mûsâ'nın en büyük işi Kur'an'la meşgul olmaktı. Zamanının büyük kısmını buna ayırmıştı. Enes b. Malik'ten şunlar rivayet edilmiştir: "Ebû Mûsâ beni Hz. Ömer'e gönderdi. Hz. Ömer bana, Eş'ari ne durumda?" diye sorunca, ona "İnsanlara Kur'an öğretmekte" dedim. Hz. Ömer de "O akıllı biridir, ilmi sadece kendisi için öğrenmemiştir, hatta cihada çıktığında dahi insanlara ilim ve fıkıh öğretir" dedi.⁵⁰

Tabii'den Hattab b. Abdullah er-Rakkaşî ise Ebû Mûsâ hakkında şunu nakletmektedir: "Dicle nehri sahilinde bir ordu içinde Ebû Mûsâ ile beraberdik. Öğle namazı vakti girdiğinde bir münadi namaz için çağrıda bulundu. İnsanlar abdest almak için kalktılar. Ebû Mûsâ da abdest alıp insanlara namaz kıldırıldı. Sonra da halkalar halinde oturdular. İkinci vakti girdiğinde münadi, bu sefer ikinci namazı için çağrıda bulundu. İnsanlar tekrar abdest almak istediler. Bunun üzerine Ebû Mûsâ, "Ancak abdesti bozulanlar abdest alsınlar!" demiş ve bu konuda onları bilgilendirmiştir.⁵¹

⁴⁷ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 389.

⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, IV, 107.

⁴⁹ Abdülhamid Mahmûd Tihmaz, *Ebû Mûsâ el-Eş'ari*, Dârü'l-Kalem, Dımaşk 1991, s. 125.

⁵⁰ Abdülhamid Mahmûd Tihmaz, a.y. s. 125.

⁵¹ Tihmaz, *Ebû Mûsâ*, s. 125.

Kuran okumaya, öğrenmeye ve kuranı hıfz etmeye büyük önem verdiği için etrafında çok sayıda öğrenci birikmiş ve onlar arasında Kur'an hafızı gördüğünden sevinmiştir. Bunların sayısı Basra'da üçyüze ulaşmıştır. Hz. Ömer kendilerine ikramda bulunmak için Kur'an hafızlarının tespiti için mektup yazdığında Ebû Mûsâ bu rakamı üçyüz olarak kendisine bildirmiştir.⁵² Görüldüğü üzere devletin başındaki halife yeni fethedilmiş bölgelerde Kur'ân eğitimi alan öğrencilere burs imkanı temin etmiştir.

Ebû Mûsâ sünnetin öğretilmesi ve rivayet edilmesine de önem vermiştir. Hz. Peygamber'den çok sayıda rivayette bulunmuştur. Aynı şekilde sahâbenin ileri gelenlerinden de rivayette bulunmuştur. Ondan da çok sayıda sahâbî ve tabiîn rivayette bulunmuştur. Zehebi şöyle demiştir: "Büreyde b. Hasib, Ebu Ümame el-Bahil, Ebu Said el-Hudri, Enes b. Malik, Tarık b. Şihab, Said b. el-Müseyyeb, Esved b. Yezid, Ebu Vail Şakik b. Seleme, Ebu Osman en-Nehdi ve daha başkaları ondan hadis aktarmıştır."⁵³ Sünnet-i seniyyeye sınımsız yapılmıştı. Sünnet konusunda oldukça gayretli olduğu halde diğer büyük sahâbîler kadar çok sayıda hadis rivayet etmemiştir.

Tabiînden Sabit b. Enes'ten gelen bir rivayette Ebû Musâ'nın insanları gıybetten alıkoyma hususunda nasihatte bulunduğu bilinmektedir. Bu konuda Sabit şunu aktarmıştır: "Bir sefer esnada insanlar dünya hakkında konuşuyorlardı. O sırada Ebû Mûsâ, "Bu insanlar dilleriyle neredeyse insanların derisini yüzecekler. Haydin gelinde bir saatliğine Allah'ı zikredelim" demiş ve ardından da "İnsanları helak edecek olan şeyler nelerdir?" diye sormuştu. Ben de "Dünya, şeytan ve şehvettir" dedim. O da "Hayır, lakin dünya öne alınmış ahiret ise sonraya bırakılmıştır. Şayet insanlar bunun farkına varsalar dünyaya meyiletmezlerdi" dedi.⁵⁴

Basra'da ilim öğreten bir diğer sahâbî de Enes b. Malik'tir. Burada çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Zehebi ondan ikiyüz kişinin hadis rivayet ettiğini bildirmiştir. Kendisi Resulüllâh'tan bin iki yüz seksen altı hadis rivayet etmiştir.⁵⁵

Enes, tabiînin önde gelen alimlerinin hocası sayılmaktadır. Bu alimler arasında, Hasan el-Basrî, Süleyman et-Teymi, Sabit el-Bennâtî, İmam Zuhrî, Rabia b. Ebû Abdurrahman, İbrahim b. Meysere, Yahya b. Said el-Ensârî, Muhammed b. Sirin, Said b. Cübeyr, Katade ve daha başka isimler yer almaktadır.⁵⁶ Enes b. Malik hem hadis rivayet ederek hem de onu insanlara öğreterek sünnete hizmet etmiştir.

İlmi kişiliğiyle ön plana çıkan Enes, Raşid halifeler zamanında önemli hizmetlerde görev almıştır. Özellikle de Hz. Ebu Bekir zamanında önemli

⁵² Tihmaz, *Ebû Mûsâ*, s. 125

⁵³ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 381.

⁵⁴ Tihmaz, *Enes b. Malik: el-Hadîmu'l-Emin ve'l-Muhibbu'l-azim*, Dimaşk, Daru'l-Kalem, 1987, s.135.

⁵⁵ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 1164(2004).

⁵⁶ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 1164(2004).

hizmetler yapmıştır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Basra valiliğine getirilince Enes b. Malik'e yakınlık göstermiş, ona değer vermiştir.

Ebû Mûsâ, Enes'e olan güven ve itimadından dolayı onu halife Hz. Ömer'le kendisi arasında elçi yapmıştır. Enes şöyle demiştir: "Ebû Mûsâ beni Basra'dan Hz. Ömer'e elçi olarak göndermişti. Yanına gittiğimde Hz. Ömer bana insanların ahvalini sordu."⁵⁷

Enes, insanlar üzerinde zühd ve ibadet hayatıyla tesir etmiştir. Arkadaşlarını eğitmede son derece gayretlidir. Öğrencilerini sever, onlara yakınlık gösterir ve ikramda bulunurdu. Şöyle derdi onlara: "Rasulullah'ın ashabına benzemektesiniz. Allah'a yemin olsun ki bana, çocuklarımdan daha da sevimlisiniz. Ancak onlar da sizin kadar üstün kimselerdir. Sizlere seherlerde istiğfarda bulunuyorum." O yeni bir nesil inşa etmişti ve bunlar âlim kimselerdi. Öğrencileri ondan hadis ilmini öğrendiler ve kendileri de başkalarına öğretiler.⁵⁸

Enes b. Malik, Basra Mescidi'nde Müslümanlara namaz kıldırmıştır.⁵⁹ İnsanlar ibadetler konusunda zihinlerine takılan hususlarda Enes ve benzeri sahâbîlerin bilgisine başvuruyor, bu şekilde ilimlerinden istifade ediyorlardı.⁶⁰

Bölgede insanları eğitmek ve onlara İslâm'ı öğretmek maksadıyla gönderilen sahâbîlerden bir diğeri ise İmran b. Husayn'dır.⁶¹ Basra'ya yerleşmiş ve vefatına kadar burada yaşamıştır. Tabiîn alimlerinden Ebu'l-Esved ed-Düelî ondan ders almıştır. Hz. Ömer onu insanlara fıkıh öğretsin diye göndermiştir. Kaynaklarımız ondan, "Basra'da sahâbenin ileri gelenlerinden ve fakihlerindendir" şeklinde söz etmişlerdir.⁶²

Abdullah b. Mugaffel de Basra'ya Hz. Ömer tarafından insanları eğitmesi için gönderilen sahâbîlerdendir. Çok sayıda hadis rivayet etmiştir.⁶³ Onun yanında Hasan el-Basri, Mutarrif b. Şihhir, İbn Büreyde, Said b. Cübeyr, Muaviye b. Kurra, Hümejd b. Hilal, Sabit el-Bünnani ve daha başka kimseler yetişmiştir.⁶⁴

Basra'ya yerleşen sahâbîler çevrelerinden kümelenmiş olan tabiîn neslini en güzel şekilde yetiştirmek ve onlara İslâm'ı en güzel şekilde öğretmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Onların çabaları sayesinde çok geçmeden bölgede çok sayıda büyük alim yetişmiştir.

⁵⁷ Tihmaz, *Enes b. Malik*, s. 135

⁵⁸ Hamid Muhammed Halife, *el-Ensâr fi'l-asri'r-râşidi*, İmârât: Mektebetü's-Sahâbe, 2003, s. 271.

⁵⁹ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 1165(2004).

⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 453; İbn Asâkir, IX, 334.

⁶¹ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 1164(2004).

⁶² İbn Hacer, *el-İsâbe*, 954(2004).

⁶³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 837(2004).

⁶⁴ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 2536(2004).

II. Suriye'deki Tebliğ Faaliyetleri

Şam bölgesi 15/636 yılında Ebû Ubeyde b. Cerrah komutasında fethedilince bölgenin önde gelen kumandanlarından Yezid b. Ebû Süfyan Hz. Ömer'e şöyle bir mektup yazmıştır: “Şam ahalişi çoğalmış bulunuyor, bunlar şehirleri doldurmuş haldeler ve kendilerine Kur'an'ı öğretip onları dinde bilgi sahibi kılabacak kimselere ihtiyaç duymaktalar. Onlara öğretmenlik yapacak adamlar göndermekle bana yardımcı ol!” Hz. Ömer bunun üzerine Muâz b. Cebel, Ubâde b. Samit ve Ebu'd-Derdâ'yı çağırılmış ve bu önemli iş için onları Şam'a gönderirken şunu söylemiştir: "Hıms'ta işe başlayın, orada farklı seviyede insanlarla karşılaşacaksınız. Onlardan bazılarının sürekli öğrendiğini göreceksiniz. Bunu temin ettikten sonra bir grup insanı öğrenmek için alın ve onların başına bu işi iyi öğrenmiş kimseleri tayin edin. Sizden biri Dımaşk'a, diğeri de Filistin'e gitsin!" Her üçü de Hıms'a gelmişti. Bir müddet sonra Ubâde orada kalmıştı. Ebu'd-Derdâ ise Dımaşk'a, Muâz da Filistin'e gitmiştir.⁶⁵ Hz. Ömer'in çeşitli bölgelerde ilk tohumlarını attığı ilmi okullar insanların eğitim ve öğretime tabi olmaları konusunda önemli bir rol oynamıştır. Şam'daki eğitim-öğretimin diğer bölgelerdeki eğitime göre daha merkezi bir konumda olduğu görülmektedir. Şam okulu Muâz b. Cebel, Ubâde b. Samit ve Ebu'd-Derdâ'nın omuzlarında yükselmiştir. Bu işte daha başka sahâbiler de rol oynamıştır.⁶⁶

Ebu'd-Derdâ'nın Dımaşk mescidinde büyük ders halkaları vardır. Bin altı yüzden fazla insanın ders halkalarına katıldığı rivayet edilmektedir. Öğrencileri onarlı gruplara ayırılıyordu ve bunlar gelip Ebu'd-Derdâ'nın önünde okuyorlardı. Ebu'd-Derdâ onlara Kur'an harflerini öğretirdi. Bu yüzden Ebu'd-Derdâ Şam'da en büyük etkiyi gösteren sahâbî olmuştur. Zehebi bunu şöyle ifade etmektedir: “Ebu'd-Derdâ Şam'ın alimiydi. Dımaşk halkına Kur'an okutan kimse oydu. Bölgenin fakih ve kadısıydı.”⁶⁷ Ebu'd-Derdâ sahâbenin karileri arasında sayılmıştır. Şam halkına ilim elde etmeleri konusunda şunları söylemiştir: “Ne oluyor da alimlerinizin öldüğünü gördüğüm halde cahilleriniz ilim öğrenmiyor. İlim yok olmadan önce öğrenin. İlmin yok olması alimlerin ölmesiyle olacaktır.” Şunu da ilme teşvik maksadıyla söylemiştir: “Ya ilim öğrenen ya öğreten ya ilmi seven ya da bunlara tabi olan kimselerden ol, beşincisi olma helak olursun.”⁶⁸ Ebu'd-Derdâ, “İlim talep ediniz, şayet bundan aciz kalırsanız ilim ehlini seviniz, şayet onları sevmezseniz onlara buğzetmeyiniz! Dikkat edin, ya öğrenen ya da öğreten olun, çünkü öğrenen de öğreten de ecirde eşittirler. Bundan

⁶⁵ *el-Ensâr fi'l-asri'r-râşidî*, s. 259.

⁶⁶ Sahâbenin Şam bölgesindeki İslami tebliğ faaliyetleri için Bk. Mehmet AKBAS, *Sahâbenin İslâm Tebliği (Suriye Bölgesi)* Nida yayıncılık İstanbul, 2009.

⁶⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 344

⁶⁸ *El-Ensâr fi Asri Raşidi*, s. 256.

sonrakilerde hayır yoktur.”⁶⁹ “Öğrenmedikçe alim olamazsınız, öğrendiğinizle amel etmedikçe de daha fazlasını öğrenemezsiniz.” “Kur'an'ı çeşitli yönlerden öğrenmedikçe tam anlamıyla kavrayamazsınız.”⁷⁰ şeklindeki sözleriyle Şam toplumunu ilim sahibi olmaya ilme teşvik etmiştir.

Bir rivayette Hz. Ömer, Ebu'd-Derdâ'yı Şam'a göndermek istediğinde onun ise bundan kaçındığı belirtilmektedir. Fakat Hz. Ömer bu konuda ısrar etmiş, neticede Ebu'd-Derdâ kabul etmek zorunda kalmış ve şunu söylemiştir: “Şayet gitmemi istiyorsan giderim ve onlara Rablerin kitabını ve Peygamberin sünnetini öğretir, onlara namaz kıldırırım” demiştir. Hz. Ömer bunları kabul etmişti.⁷¹ İlminin çok olmasından dolayıdır ki Ebu'd-Derdâ Müslümanlara en çok etki eden sahâbî olmuştur. Bu yüzden etrafında çok sayıda öğrenci toplanmıştır. Kimisi ona farzları soruyor, kimisi hesap gününü, kimisi hadisten soruyor, kimisi zor meseleleri, kimisi de şiirden soruyordu. Onun Şam'daki tesiri bu sebeple büyük olmuştur. Özellikle de Kur'an öğretiminde etkili olmuştur. Aynı şekilde vaaz ve nasihat cihetinde de büyük tesir meydana getirmiştir. Bir gün Şam ahalisine, “Size ne oluyor da yiyemeyeceklerinizi toplamaktasınız. Oturamayacağınız evler bina etmektesiniz. Elde edemeyeceğiniz şeyleri istiyorsunuz. Dikkat edin, Ad ve Semud, Basra ile Aden arasında mal-mülk ve evlatla doldurmuştu. Onların terk ettiğini kim benden iki dirhem karşılığında satın alır?”⁷² Tabiiinden Alkame b. Kays, Kûfe'den Sûriye'ye geldiği bir esnada Ebu'd-Derdâ ile karşılaşmıştı. Ebu'd-Derdâ ona, Kur'an'ın kıraâtıyla ilgili olarak, “Siz, İbn Ümmü Abd'in (Abdullah b. Mes'ûd) kıraâtına göre mi okuyorsunuz?” deyip Leyl sûresinin ilk iki ayetinin nasıl okunduğunu sormuştu. Alkame, bahsedilen ayetleri okuyunca Ebu'd-Derdâ, “Onları Resûlullah'tan bu şekilde duymuştum.” dedi.⁷³ O, insanları Kur'an'a teşvik etmede oldukça gayretliydi. Bazen karşılaştığı kimselere Kur'an'la aralarının nasıl olduğunu sorardı.⁷⁴ İşte buna benzer öğretiler, ümmeti yetiştirme hususunda Halife Hz. Ömer'in izlediği siyasetin bir neticesiydi.

Şam bölgesinde ilmiyle faydalı olan bir diğer sahâbî de Muâz b. Cebel'dir. Bu sahâbînin faaliyetlerine gelince, önce Yemen ahalisi sonra da Şam halkı ondan istifade etmiştir. Hz. Peygamber onu Yemen'e göndermiştir. Şam'ın fethinden sonra Hz. Ömer tarafından bölgeye öğretmenlik yapması, İslâm'ın öğretilmesi ve İslâm'la daha yeni tanışmış toplumlara dinin tebliğ edilmesi için görevlendirilmiştir.

Hz. Ömer Muâz'ın ilmine değer vermiştir. Bir durumla karşılaşınca şura ehline ve ensardan içinde Muâz b. Cebel, Übey b. Ka'b ve Zeyd b. Sabit

⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec, (579/1201) *Sıfâtü's-safve*, nşr. Mahmud Fahûrî, Beyrut: Daru'l-Maarif 1979, I, 628.

⁷⁰ İbn Asâkir, XLVII, 125.

⁷¹ İbn Asâkir, XLVII, 128.

⁷² Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 217; İbn Asâkir, XLVII, 131.

⁷³ Buhârî, *Kitabu'l-isti'zan*, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 448-9; İbn Asâkir, XLI, 157.

⁷⁴ İbn Asâkir, LIX, 126.

gibi sahâbîlerin bulunduğu kimselere danışırđı. Hatta bunlar daha Hz. Peygamber hayattayken fetva veren kimselerdi. Bu isimler aynı zamanda Hz. Ömer'den fıkıh, tefsir ve hadislerden dersler çıkarma hususunda yararlanan kimselerdi. Görüldüğü üzere Hz. Ömer de onlardan istifade etmiştir. Abdullah b. Ömer, Muâz ve Ebu'd-Derdâ'nın sözlerini dinlemekten hoşlandığını şöyle ifade etmektedir: “Bize iki akıllı insandan sözler aktarınız. Kendisine “Bunlar kimlerdir?” diye sorulduğunda “İki ensari olan Muâz ve Ebu'd-Derdâ” derdi. Hz. Ömer Şam'a gerçekleştirdiği ziyareti sırasında Câbiye mevkiinde verdiği hutbede şunu söylemişti: “Kim fıkha dair soru sormak istiyorsa Muâz b. Cebel'e gitsin!”⁷⁵

Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'in halifeliliğinin ilk zamanlarında halifelik işi Muâz olmadan yürümeyeceği kanaatine sahip olduğundan onun başkent Medine'nin dışına çıkmasına müsaade etmemiştir. Muâz'ın Şam'a gitmesi üzerine şöyle söylemiştir: “Onun gitmesi fıkıhtan geri kalma konusunda Medine halkına zarar verecek. Onlara artık kim fetva verecek? Ben insanların ona ihtiyacı olduğundan dolayı Hz. Ebu Bekir'in onu Medine'de tutmasını istemiştım. Hz. Ali o esnada buna karşı çıkmış ve şunu söylemişti: “Ben olsaydım şehadeti arzulayan bir adama engel olmazdım.” Ben de “Allah'a yemin olsun ki kişi yatağında da olsa Allah onu şehadetle rızıklandıracaktır. Onun yatağında şehid olması, başka şehirlerde şehid olmasından daha fazla kar getirecektir.” demiştir.⁷⁶ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Hz. Ömer, önceki söylediğinden farklı hareket etmiş ve Muâz'ı Şam halkına İslâm'ı öğretmesi için seferber etmiştir. Muâz'ın Şam'a gitmesi ilmi ve fıkhi açıdan büyük bir tesir meydana getirmiştir. Ebû Müslim Havlanî şunları söylemiştir: “Hıms mescidine girdiğimde orada Rasullullah'ın ashabından yaşı ilerlemiş olan otuza yakın kişi gördüm. Orada parlak dişleri, karagözleri olan bir genç gördüm. Sakin bir şekilde duruyor ve konuşmuyordu. Orada bulunanlar bir konuda şüpheye düştüğünde gidip ona soruyorlardı. Yanımda oturan arkadaşşıma onun kim olduğunu sorduğumda “Muâz b. Cebel'dir” dedi.”⁷⁷

Muâz insanları ilim öğrenmeye teşvik ediyor ve şunları söylüyordu: “İlim öğreniniz, onu Allah için öğrenmek haşyet, arzu etmek de ibadettir. Müzakerede bulunmak tesbihat, onu araştırmak cihaddır. Onu bilmeyene öğretmek sadakadır. Onu ehline vermek Allah'a yaklaşımdır. Çünkü o, helal ve haramı bildiren işaretlerdir. Cennet ehlinin feneridir. Yalnızlıkta insana yoldaş olur. Gurbette arkadaş olur. Halvet anında da konuşacağım kimse olur. Zorluk ve bolluk anını gösterendir. Düşmanlara karşı emniyet içinde olmaktır. Allah onunla toplumları yüceltir. Onları bunun sayesinde hayırda öncü, faaliyetleri takip edilen, görüşlerine müracaat edilen ve izlerinden gidilen önderler kılar.” Muâz, Amvas vebasında hayatını

⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 348; İbn Asâkir, LVIII, 421.

⁷⁶ *el-Ensâr fi'l-asri'r-râşidi*, s. 285.

⁷⁷ *el-Ensâr fi'l-asri'r-râşidi*, s. 285.

kaybedinceye kadar bu işi devam ettirmiştir. İnsanlara sahip olduğu ilmi sevdirecek öğretmiştir. Vefatı sırasında yanına bulunanlara ilme değer vermeye, onu öğrenmeye dair nasihatlerde bulunmuştur. İlmin de imanın da kıyamete kadar devam edeceğini, insanların arzu ettikleri taktirde onu kitap ve sünnette bulacaklarını, bütün sözlerin Kur'an'ın ölçüsüne vurulmasını, Kur'an'ın başka sözlerle ölçülmemesi gerektiğine işaret etmiştir. Buna göre Muâz'ın nazarında Kur'an, her şeyin kendisiyle ölçüleceği mihenk taşıdır. O başka şeylerle ölçülmez. İşte Muâz'ın Kur'an öğretimindeki metodu bu olup hayatının sonuna kadar buna bağlı kalmıştır. Ölüm sekeratındayken gözlerini açtığı bir esnada şunu söylemiştir: “Allah'ım boğazım tutulmakta ve senin izzetine yemin olsun ki kalbim seni sevmekte.”⁷⁸

Bir defasında da Muâz'ın insanlara şu nasihati yaptığı rivayet edilir: “Ey insanlar, günahlarınızdan dolayı Allâh'a samimi bir tövbede bulunun! Kim Allâh Teâlâ ile günahlarından tövbe etmiş halde karşılaşır, onun bağışlanması Allâh üzerinde bir hakktır. Kimin üzerinde bir borç varsa onu ödesin. Çünkü kul, borcuna karşılık rehin tutulacaktır. Kim kardeşiyle küs durumdaysa barışsın. Bir Müslümanın, kardeşiyle üç günden fazla dargın durması doğru değildir ve büyük günahtır.”⁷⁹

Şam'da bir müddet bulunan sahâbî Abdullah b. Mes'ûd, Muâz b. Cebel'i övmüştür. Arkadaşlarına, “Muâz, gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir ümmet idi; Allah'a ortak koşanlardan değildi.”⁸⁰ dediğinde arkadaşları, “Ümmet nedir?” diye sormuşlardı. O da “İnsanlara hayrı öğretendir” demiş ve “(Allah'a) yönelenden maksat nedir?” diye sorulunca o da, “Allah'a itaat edendir” karşılığını vermiştir. İşte Muâz böyleydi. Abdullah b. Mes'ûd, Muâz'ı Hz. İbrahim'e benzetmiştir. Çünkü Muâz fikhi ve ilmi açıdan yüce bir yere sahiptir. İslam fihhına dair derin bir anlayışı vardır. Zor meselelere çözümler sunduğundan Müslümanlar arasında kabul görmüş bir kimsedir. Hz. Ömer onun hakkında “Kadınlar Muâz gibisini doğurmaktan acizdirler” demiştir.⁸¹

Görüldüğü üzere Muâz b. Cebel de İslâm'ın Sûriye bölgesinde yayılması ve öğretilmesinde önemli rol oynayan sahâbîlerdendir. Vefatı öncesinde ziyaretine gelen tabîinden Hâris b. Umeyre ez-Zebîdî göz yaşlarını tutamamıştı. Muâz, neden ağladığını sorunca, “Seninle beraber defnedilecek ilme ağlıyorum.” demiştir. Bunun üzerine Muâz ona şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Eğer sen ilim talep ediyorsan mesele yok. İlimi, İbn Ümmü Abd (Abdullah b. Mes'ûd), Uveymir (Ebu'd-Derdâ) ve Selmân-ı Fârisî'den öğren! Alimlerden uzak kalmaktan sakın!” Muâz bu üç sahâbînin ilmine işaret etmiş, onların hakkı en iyi bilen kimseler olduğunu belirtmiş,

⁷⁸ *Sıfatu Safve*, I, 501.

⁷⁹ İbn Asâkir, XXV, 486-7.

⁸⁰ Nahl 16/120.

⁸¹ Ebü'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzi, (742/1341), *Tehzibü'l-kemal fi esmai'r-rical*; thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, X, 113.

ona ancak böyle yapmakla hata ve yanlışlardan kurtulabileceğini söylemiştir.⁸²

Suriye'ye İslâm'ın tebliğ ve öğretilmesi için gönderilen bir meşhur sahâbî de Ubâde b. Samit'tir. Hz. Ömer onu da Şam'a kadı ve öğretmen olarak göndermiştir. Bir süre Hıms'ta ikamet etmiş, sonra da Filistin'e yerleşmiştir. Filistin halkına Kur'an öğretmiş ve hayatının sonuna kadar bu vazifesine devam etmiştir. Hz. Ömer'in siyaset, eğitim ve cihad anlayışından büyük ölçüde nasibini almıştır. Rivayet edildiğine göre; zühd ehli biri olup zorluğa katlanan bir yapısı vardır. Hıms'a ulaştığında halka şunu söylemiştir: "Şüphesiz ki dünya yeşil bir yerdir. Ahiret ise gerçek bir ahittir. Dikkat edin, dünyanın da ahiretin de çocukları vardır. Sizler ahiretin çocukları olun, dünyanın çocukları olmayın. Şüphesiz ki her anneye çocukları tabi olacaktır."⁸³ Ubâde bu mefhumların insanların içinde derinlemesine yer etmesi hususunda gayret etmiştir. Sahâbeden bu konuda gücü yetenleri seçmiş ve bu mefhumların onların hayatlarında cisimleşmesini sağlamıştır. İnsanlara iyiliği emrediyor, onları kötülükten de sakındırıyordu. Kınayıcıların kınamasından da çekinmiyordu.

Ubâde, Filistin'de kadı olduğu sırada valinin olumsuz davranışlarına karşı çıkmıştır. Bu yüzden çekip Medine'ye geri dönmüştür. Hz. Ömer, neden Medine'ye geldiğini sorunca bunun sebeplerini ona izah etmesi üzerine Hz. Ömer, "Yerine dön, Allah, sen ve senin gibilerinin olmadığı yeri kötü duruma sokar. Kimsenin senin üzerinde emirliği yoktur." demiştir.⁸⁴ Bunun üzerine Ubâde Filistin'e, topluma güzel bir örnek davetçi ve öğretmen olarak döndü.

Hz. Ömer aynı şekilde Abdurrahman b. Ğanm'ı da Şam'a insanlara dini öğretsin diye göndermiştir.⁸⁵ Hangi merkezde görevlendirildiği tam olarak bilinmemekle beraber onun Dımaşk'ta halka ders verdiği şeklinde rivayetlere rastlanılmaktadır.⁸⁶ Hatta onun yanında Şam'daki bütün tabiîn neslinin İslâm'ı öğrendiği rivayet edilmiştir.⁸⁷

Buraya kadar saydığımız isimler Hz. Ömer'in Suriye'ye gönderdiği ve kendilerine bu konuda itimad ettiği kimselerdir. Yanlarında daha başka sahâbîler de vardır. Tabiîn nesli bu sahâbîlerin yanında eğitim görmüş ve çok sayıda tabiîn onlardan ilim öğrenmiştir. Böylece alim bir nesil ortaya çıkmıştır. Onların ders halkalarında Recâ b. Hayve,⁸⁸ Ebû İdris el-Havlânî⁸⁹ ve Mekhûl ed-Dımaşkî başta olmak üzere tabiînden meşhur pek alim

⁸² İbn Asâkir, LVIII, 445.

⁸³ İbn Asâkir, XXXII, 10.

⁸⁴ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 256.

⁸⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 46.

⁸⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 294.

⁸⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 46.

⁸⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 454; İbn Asâkir, XVIII, 55, 96; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 557.

⁸⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 272.

yetişmiştir. Recâ b. Hayve,⁹⁰ Ebû İdris el-Havlânî⁹¹ ve Mekhûl ed-Dımaşkî bunlardandır.⁹²

Sûriye’de bir müddet bulunduğunu bildiğimiz, Kur’ân okumayı çok seven ve insanları Kur’ân okumaya teşvik eden Abdullah b. Mes’ûd, Hıms’ta bulunduğu bir esnada çevresinde bulunanlara Yûsuf sûresini okuduğu ve o esnada onu dinleyenlerden birinin, “Bu sûre böyle nazil olmadı.” demesi üzerine, Abdullah b. Mes’ûd’un, “Ben Resûlullah’ın huzurunda onu okuduğumda bana, ‘güzel okudun’ buyurdu” şeklindeki sözlerle karşılık verdiği belirtilmiştir.⁹³ Abdullah b. Mes’ûd’un Kur’ân bilgisi kuvvetliydi. Hangi sûrenin nerede ve hangi konuda nazil olduğu hususunda kendisinden daha bilgili birini bulduğu zaman bu uğurda sefere çıkacağını yeminle dile getiriyordu.⁹⁴

Abdullah b. Mes’ûd’un Sûriye’de bulunduğu sırada insanları ilim öğrenmeye teşvik ettiği bilinmektedir. Tabîinden Ebû İdris Havlânî, Sûriye’de bir müddet bulunmuş olan Abdullah b. Mes’ûd hakkında, “Onun Dımaşk’ta, ‘İlim öğreniniz, ilim fayda verir!’ dediğini unutmuş değilim.” demiştir.⁹⁵

Görüldüğü üzere Suriye bölgesinde İslâm’ın tebliği ve öğretilmesi yönünde yoğun bir eğitim-öğretim faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Kaynaklarımızda bu bölgeye dair geniş malumat bulabilmekteyiz.

III. Cezire’deki Tebliğ Faaliyetleri

Cezire bölgesinin fethi İyaz b. Ğanm’ın komutasında gerçekleşmiştir (18/639).⁹⁶ Fetihden sonra buraya bazı sahâbîler yerleşmiştir. Bu sahâbîler Hz. Peygamber’in hadislerinin burada yayılması konusunda önemli faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Daha önce Kûfe’ye yerleşmiş olan Ebû Zürrâe Adî b. Umeyre el-Kindî, Hz. Osman’ın şehid edilmesinden sonra Kûfe’den ayrılıp Cezire’ye gelmiştir. Muâviye’nin isteği üzerine Cezire sınırları içinde yer alan Ruhâ’ya yerleşmiş⁹⁷ ve burada vefat etmiştir.⁹⁸ Hz. Peygamber’den 10 hadis rivayet etmiştir.⁹⁹

⁹⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 454; İbn Asâkir, XVIII, 55, 96; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV, 557.

⁹¹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV, 272.

⁹² İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 453.

⁹³ Buhârî, *Fezâilü’s-sahâbe*, 100; *Fezâilü’l-Kur’ân*, 8, 22.

⁹⁴ Buhârî, *Fezâilü’l-Kur’ân*, 8.

⁹⁵ İbn Asâkir, XXXIII, 52.

⁹⁶ Bk. Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823), *Tarihu fütühi’l-Cezire ve’l-Habûr ve Diyaribekir ve’l-İrâk*, nşr: Abdulaziz Feyyâz Harfûş, Dımaşk: Dâru’l-Beşâir 1996, s. 8.

⁹⁷ İbn Asâkir, XL, 149.

⁹⁸ İbnü’l-Esir, İzzüddin (630/1236), *Üsdü’l-gâbe*, IV, 14.

⁹⁹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (456/1064), *Cevâmiu’s-sîre*, trc. M. Salih Arı, İstanbul: Çıra Yayınları 2004, s. 265.

Ebû Şe'sa' Vâbise b. Ma'bed el-Esedî de önceleri Kûfe'de ikamet ederken sonradan gelip Cezire'ye yerleşmiştir. Fakat buraya ne zaman geldiği tam olarak bilinmemektedir.¹⁰⁰ İbn Asâkir, Cezire sınırları içinde yer alan Rakka kasabasına yerleştiğini belirtirken¹⁰¹ İbn Sa'd, genel bir ifade kullanarak "Cezire'ye yerleşti" demektedir.¹⁰² Rakka tarihine dair bir eser yazmış olan Ebû Ali Muhammed b. Said el-Kuşeyrî, Rakka'ya yerleşen üç sahâbîden bahsetmiş ve bunlar arasında Vâbise'nin de ismini zikretmiştir.¹⁰³ Ayrıca onun Dımaşk'a gittiği ve orada da bir evinin olduğu belirtilmiştir. Rakka'da vefat eden Vâbise,¹⁰⁴ Hz. Peygamber'den 11 hadis rivayet etmiştir.¹⁰⁵

Vâbise, bölgede İslâm'ın yayılmasında etkili olmuştur. İnsanlar onu ziyaret ederlerdi. Rakka'da onu ziyaret eden bir grup tabiînin zihninde kalan şey Vâbise'nin vakarlı duruşu, güzel görünüşü ve sakin oluşuydu.¹⁰⁶ *Yanına ziyarete gelenler ondan Hz. Peygamber'in hadislerini öğrenme fırsatını elde etmişlerdir.*¹⁰⁷

Bir defasında tabiîn neslinden Rakka'ya gelen Hilal b. Yesâf'a arkadaşları, "Ashaptan birini görmek istemez misin?" diye sorduklarında o, bunun kendisi için bir ganimet olacağını söylemiştir. Arkadaşları bunun üzerine onu, o sırada yaşı ilerlemiş olan sahâbî Vâbise b. Ma'bed'e götürmüşlerdir. Gittiklerinde onunla sohbet etmişler ve bu karşılaşmada Vâbise onlara hadis rivayet etmiştir.¹⁰⁸ Onun çok zahid ve gözyaşlarını tutamayan biri olduğu bilinmektedir.¹⁰⁹ Bu yönüyle içinde yaşadığı toplumu muhakkak surette etkilemiştir.

İyaz, Âmid'i fethedince Hz. Peygamber zamanında Müslüman olmuş fakat O'nu görememiş olan Sa'sa' b. Savhan el-Abdî'yi¹¹⁰ burada bırakmış, şehre vali olarak tayin etmiştir.¹¹¹ Böyle bir zatın burada ikamet etmiş olması İslam'ı tebliğ açısından güzel neticeler doğurduğunu söyleyebiliriz.

¹⁰⁰ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 476; Müslim, *Tabakât*, nşr. Ebû Ubeyde b. Selman, Riyad y.y. 1991. I, 203; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, nşr. Ali Muhammed el-Becâvî, Kahire: Ts., IV, 1563; İbn Asâkir, LXII, 330; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 23.

¹⁰¹ İbn Asakir, LXII, 330.

¹⁰² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 476.

¹⁰³ Kuşeyrî, *Tarihu Rakka*, s. 28.

¹⁰⁴ Kuşeyrî, *Tarihu Rakka*, s. 29; İbn Asâkir, LXII, 340.

¹⁰⁵ İbn Hazm, s. 264.

¹⁰⁶ İbn Asâkir, LXII, 342.

¹⁰⁷ İbn Asâkir, LXII, 342.

¹⁰⁸ Kuşeyrî, *Tarihu Rakka*, s. 31; İbn Asâkir, LXII, 342.

¹⁰⁹ Kuşeyrî, *Tarihu Rakka*, s. 32; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 428.

¹¹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, s. 609.

¹¹¹ Vâkîdî, *Fütühu'l-Cezire*, s. 187. Bu konuda daha fazla malumat için bk. Abdurrahman Acar, "Diyarbakır'ın İslam'la/Sah'abe ile Tanışması" *Diyarbakır I. Uluslararası Nebiler Sahâbîler Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu*, 25-27 Mayıs 2009, s.61-74.

Ebû Yahya Hureym b. Fâtik, Bedir ehlinden olup o da Rakka'da ikamet etmiştir. Muâviye döneminde burada vefat ettiği bilinmektedir.¹¹² Hz. Peygamber'den 10 hadis rivayet etmiştir.¹¹³

Zeyd b. Cârîye de Cezire'ye yerleşmiş fakat burada hangi merkeze yerleştiği konusunda kesin bir malumat yoktur. Hadis rivayet edip etmediğine dair kaynaklarımızda herhangi bir malumat yoktur.¹¹⁴ Fakat onun sahâbî kimliğiyle bölgeye yerleşmiş olması önemlidir.

Bu sahâbîler hakkında kaynaklarda geniş malumat olmamakla beraber İslâm'ın bölgede tebliği açısından buraya yerleşmiş olmaları önemli olmuştur.

IV. Mısır'daki Tebliğ Faaliyetleri

Mısır, sahâbeden Amr b. el-Âs'ın komutasında 21/642 tarihinde fethedilmiştir. Onun başında bulunduğu orduda çok sayıda sahâbî vardır. Bunlar arasında en meşhur olanı Ukbe b. Amir el-Cüheni'dir. Mısır'a yerleşen bu sahâbî burada ilmi cihette büyük bir etki bırakmıştır. Orada yıllarca ders vermiştir. O, alim kişiliğinin yanında aynı zamanda iyi bir kari ve iyi bir şairdir de.¹¹⁵

Mısır halkı Ukbe b. Amir'i çok sevmiş, ondan hadis rivayet etmiş ve ona öğrenci olmuştur. Ukbe hicri 58 senesinde vefatına kadar burada insanlara ilim öğretmiştir. Burada uzun müddet kalmış olan Ukbe Hz. Peygamber'in hadislerinin burada yayılmasında önemli rol oynamıştır. Hem sahâbîler hem de tabîin ondan hadis rivayet etmiştir. İbn Hacer Mısır halkından çok sayıda kimsenin ondan hadis aktardığını belirtmektedir. O aynı zamanda güzel sesle Kur'ân okuyabilen biri olarak da tanınmıştır.¹¹⁶

Mısır'a gelmiş sahâbîlerden en çok ilim elde edenlerin başında tabîin neslinden Ebu'l-Hayr Mürşid b. Abdullah el-Yezenî gelmektedir.¹¹⁷ Bu şahıs Ukbe b. Amir, Amr b. As ve Abdullah b. Amr'ın yanında yetişmiştir.

* * *

İkinci Halife Hz. Ömer, eğitim-öğretim işine büyük önem vermiştir. Gönderdiği valilerin maaşlarını beytü'l-malden karşılamıştır. Kendilerini tamamen eğitim ve sorunlara çözüm sunma işine adanmalarını emretmiştir.

O, çocuklara eğitim veren kimselerin maaşını kendi sorumluluğuna almıştır. Bu işle uğraşan görevlilerin her birine ayda on beş dirhem maaş bağlamıştır. Eğitim-öğretimin yaygınlaştırılması Hz. Ömer'in en önemli

¹¹² Bk. İbn Asâkir, XVI, 340-354; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 130-1; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 236.

¹¹³ İbn Hazm, s. 265.

¹¹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 477; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, s. 493

¹¹⁵ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 2698(2004).

¹¹⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, s. 920(2004).

¹¹⁷ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 269.

hedefleri arasında yer almıştır. Şehir ve köylerde dini öğretecek öğretmenler görevlendirmiştir. Valilerin şehirlerde eğitim-öğretim çalışmaları yapmasıyla da yetinmemiş ve onlara destek sağlayacak kimseler göndermiştir.¹¹⁸

Hz. Ömer, fethedilen bölgelerdeki valilerine şehir merkezinde bir cami, çevrede ikamet eden kabilelere de ayrı bir cami inşa etmeleri emrini emretmiştir. Cuma vakitlerinde herkesin şehir merkezinde bulunan camilere gitmesini bildirmiştir. Mısır'da vali olarak bulunan Amr b. As'a bu manada mektuplar yazmıştır. Şam'daki ordugâhlarda ikamet eden kimselerin şehirlerini terk edip de köylere dağılmamaları ve her şehre bir cami yapılması gerektiğini bildirmiştir. İlimde uzmanlaşmış kadrolara önem vermiş ve onları şehirlere dağıtmıştır.

Hz. Ömer, fetihlerin genişlemesiyle cami yapımı konusunda vali ve komutanları zaman zaman yönlendiriyor, bunların; İslâmi esasların, ilim ve marifetin öğretildiği eğitim merkezleri olmasını istiyordu. Bu vesileyle içinde Cuma kılınan cami sayısı Hz. Ömer zamanında çok büyük rakamlara ulaşmıştır. Bu mekanlar insanların eğitilmesi ve ahlaki öğretilerin benimsenmesi yolunda önemli rol oynamıştır.

Hz. Ömer, temeli ta Hz. Peygamber zamanında atılan cami merkezli eğitim konusunda iyi bir strateji takip etmiş ve ümmetin eğitilmesi hususunda alim sahâbîleri görevlendirmiştir.

Sonuç

Irak, Suriye, Cezire ve Mısır bölgelerinin fethinden sonra buraları dini eğitim sayesinde ruhen bayındır hale getiren kadro, Medine'de Rasulullah'ın elinden terbiye görmüş sahâbîlerden oluşan davetçi âlimlerden oluşuyordu. Hz. Ömer, bu âlim sahâbîlere değer vermiştir. Onların her hal ve hareketini takip edip gerekli tedbirlerin alınmasında asla gevşeklik göstermemiştir. Hatta zaman zaman kendilerini uyarılmış ve onlara Resulüllâh'ın önde gelen sahâbîleri olduklarını ve davranışlarına dikkat etmeleri gerektiğini bildirmiştir.

Fethedilen bölgelere yerleşen bu sahâbîler, Hz. Peygamber'den aktardıkları hadislerle toplumun ibadet, harama düşmeme vb. hususlarda bilinçlenmesinde önemli rol oynamışlardır. Bunlar mescidler vasıtasıyla bölgede İslâm'ın öğrenilmesini temin etmişlerdir. Abdullah b. Mes'ûd, Ammar b. Yasir, Ebû Mûsâ el-Eş'ari ve Enes b. Malik Irak'ta, Ebu'd-Derdâ, Muâz b. Cebel ve Ubâde b. Samit Şam'da, Vâbise b. Ma'bed Cezire'de ve Ukbe b. Amir ise Mısır'daki tebliğ faaliyetinde bulunan sahâbîler arasında ön sırada yer almışlardır.

Hz. Ömer, tebliği kadroları yönlendirerek ilmi güçlerinden en güzel şekilde istifade etme yoluna gitmiştir. Fetih hareketlerinin fihki ve ilmi

¹¹⁸ Bk. Mevlânâ Şibli Numanî, *Hiz. Ömer ve Devlet idaresi*, trc. Talip Yaşar Alp, İstanbul: Hikmet Yayınları 1986, II, 182.

vechesini oluşturan ve kendilerini, insanların eğitilmesi gibi ulvi bir hizmete adanmış olan alim sahâbîler, fethedilen bölgelerde İslam dinini bilen (fâkih) bir nesil yetiştirmede son derece başarılı olmuşlardır. Bu nesil, adını tabiîn koyduğumuz nesildir. Onlar, İslam'ı anlama, yaşama ve kendilerinden sonrakilere aktarma hususunda sahâbîlere tabi olmuşlardır. Hadis rivayet zinciri içerisinde yer alan bu insanlar, ümmete kitap ve sünneti aktarmışlardır. Zamanla tabiîn neslinin yaşadığı ortamda çeşitli ilmi ekolar ortaya çıkmıştır.

Burada şu önemli hususa da işaret etmek istiyoruz: İslâm'ı öğretecek olan sahâbîlerin ilmen, ruhen ve İslâm'ı pratikte yaşama açısından diğer sahâbîlerden önde olmaları önem arz etmiştir. Hz. Ömer'in İslâm'ı öğretmeleri için bölgede görevlendirdiği meşhur sahâbîlerde bu özellik en açık şekilde görülmektedir. Bunlar arasında ilmî birikimleri, takva ve zühd hayatlarıyla tebarüz edenler İslâm'ın tebliğinde en ön sırada yer almışlardır.

Değişik bölgelere yerleşmiş olan sahâbîlerin, çevrelerinde kenetlenmiş bulunan Müslümanlara iki şekilde tesir ettikleri görülmektedir. Birincisi, İslâm'ı yaşayarak onlar üzerinde ciddi bir tesir meydana getiriyorlar, bir de Hz. Peygamber'den öğrendikleri hadisleri, yaşanması gereken prensipler olarak topluma aktarıyorlardı. Bu şekilde, buldukları her bölgeye Hz. Peygamber'den kendilerine miras kalan ilmi taşımışlardır. Karşılaştıkları her hangi bir durum karşısında konuşmalarına, “Ben, Resûlullah'ın şöyle dediğini işittim.” diye başlamaları çevrelerinde bulunan insanlara, sünnet-i seniyyeye uygun bir hayat yaşama yönünde ciddi derecede etkili olmuştur.

Topluma Hz. Peygamber'in yaşadığı hayatı öğreten sahabîlerin dikkatimizi çeken bir özelliğini daha burada zikretmek gerekmektedir. Bölgeye yerleşmiş olan bazı sahâbîler Resûlullah'tan rivayet ettikleri hadislerle amel etmeleriyle tanınmışlardır. Mesela Suriye bölgesine yerleşmiş olan Ebû Reyhâne'nin, Allâh yolunda nöbet tutmanın mükafatını anlatan hadisi rivayet ederek Filistin'de İslâm ordusunda nöbet tutan bir asker olarak tanınması, atların perçeminde hayrın bulunduğunu belirten hadisi rivayet eden Urve b. Ca'd'ın evinde, yetmiş atın bağlı bulunması, malını Allâh yolunda harcayan ve fakir olarak Allâh'ın huzuruna çıkan kimselerin alacağı ecir konusundaki hadisi rivayet eden Saîd b. Âmir'in Hıms bölgesinin valisi olduğu halde Hz. Ömer'e ulaşan fakirler listesinde onun da isminin bulunması bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Hz. Peygamber'in sünnetinin varisleri olan bu seçkin sahâbîlerin, Allâh'ın rızasını kazanmaktan başka bir maksatları yoktur. İslam'ı doğup büyüdükleri Hicaz'dan uzak diyarlara taşımak ve Allâh'ın rızasını kazanmak en büyük arzularıdır. Yaptıklarını ihlasla ve samimiyetle yapmışlardır. Üzerlerinde Resul-i Ekrem'e arkadaş olma gibi bir paye ile tebliğ faaliyetlerini gerçekleştirirken bunun Allâh'tan bir emir olduğunu asla unutmamışlardır. İslâm'la henüz yeni tanışmış olan toplumların İslâm'ın esaslarını öğrenmeleri için büyük çaba sarf etmişlerdir.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman Acar, “Diyarbakır’ın İslam’la/Sahâbe ile Tanışması” *Diyarbakır I. Uluslararası Nebiler Sahâbiler Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu*, Diyarbakır, 25-27 Mayıs 2009.
- Abdurrezzak, Ebû Bekir b. Hemmam es-San’ânî (211/826), *Musannef*, I-XI, nşr. Habiburrahman el-A’zamî, Beyrut: el-Meclisu’l-İlmî 1983.
- Ahmed b. Hanbel (241/855), *Müsned*, I-VI, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992.
- Buhârî, İsmail b. İbrahim (256/870), *Sahih*, I-VIII, İstanbul: Çağrı yay. 1992.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehanî (430/1038), *Hilyetu’l-evliyâ ve tabakâtü’l-esfîyâ*, I-X, Beyrut ts.
- Halife, Hamid Muhammed, *el-Ensâr fi’l-asri’r-râşidî*, İmârât: Mektebetü’s-Sahâbe, 2003.
- Halife b. Hayyât (240/854), *Tabakât*, I-II, nşr. Süheyl Zekkar, Dımaşk: Vezaretü’s-Sekafe 1996.
- Hudayri, Muhammed b. Abdullah b. Ali, *Tefsirü’t-tabîîn (arz ve dirase mukarene)*, I-II, Riyad: Dârü’l-Vatan, 1999.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstîâb fi ma’rifeti’l-ashâb*, I-IV, nşr. Ali Muhammed el-Becâvî, Kahire: Ts.
- İbn Asâkir, Ebu’l-Kasım Ali b. Hasan (571/1170), *Tarihu medineti Dımaşk*, I-LXXX, nşr. Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Garame el-Amravî, Beyrut: Daru’l-Fikr 1995-1998,.
- İbn Hacer, Şihabuddin Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *el-İsâbe fi temyizi’s-sahâbe*, I-IX, nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Mukavviz, Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye 1995.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (456/1064), *Cevâmiu’s-sîre*, trc. M. Salih Arı, İstanbul: Çıra Yayınları 2004.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdulmelik (218/833), *es-Sîretü’n-nebevîyye*, I-IV, nşr. Mustafâ es-Sekkâ v.dğr., Beyrut: Daru’l-Fikr 1999.
- İbn Sa’d, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, I-IX, nşr. İhsan Abbas, Beyrut: 1968.
- İbnü’l-Esir, İzzüddin (630/1236), *Üsdü’l-gâbe fi ma’rifeti’s-sahâbe*, I-VII, y.y. 1970.
- Kazıcı, Ziya, *İslâm Eğitimi Tarihi*, İstanbul: Bir Yayıncılık 1983.
- el-Kuşeyrî, Ebû Ali Muhammed b. Said b. Abdurrahman (334/947), *Tarihu Rakka ve men nezeleha min ashâbi Resûlillah ve’t-tabîîn ve’l-fukahâ ve’l-mühaddisîn*, nşr. İbrahim Salih, Dımaşk: Daru’l-Beşair 1998.
- Mevlânâ, Şiblî Numanî, *Hz. Ömer ve Devlet idaresi*, I-II, trc. Talip Yaşar Alp, İstanbul: Hikmet Yayınları 1986.

- Mizzi, Ebü'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, (742/1341), *Tehzibü'l-kemal fi esmai'r-rical*, I-XXIV, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Muhammed İbrahim Ukle, "el-Hareketü'l-Fikhiyye fi Bilâdi's-Şam fi Asri'l-Emevî", *Mecelletü's-ş-şeria ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, Küveyt 1989, sayı: XIV, s. 232.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (261/875), *Sahih*, I-III, nşr. Muhammed Fuâd Abdubakî, İstanbul: 1992.
- ....., *Tabakât*, I-II, nşr. Ebû Ubeyde b. Selman, Riyad y.y. 1991.
- Necde, Hammâş, *eş-Şam fi sadri'l-İslâm*, Dımaşk: Daru Tallas, 1987.
- Sandıkçı, *Kemal İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1991.
- Söylemez, M. Mahfuz, *Bedevîlikten Hadârîliğe Küfe*, Ankara Okulu Yayınları, 2001
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/923), *Tarihu'r-rusul ve'l-mülük*, I-V, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1987.
- Tihmaz, Abdülhamid Mahmûd, *Enes b. Malik: el-Hadimü'l-emin ve'l-muhibbü'l-azim*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1987.
- ....., *Ebû Musa el-Eş'ari*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1991.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823), *Tarihu fütûhi'l-Cezire ve'l-Habûr ve Diyarıbekir ve'l-İrâk*, nşr: Abdulaziz Feyyâz Harfûş, Dımaşk: Dâru'l-Beşâir 1996.
- Yılmaz, Hüseyin "Kur'ân'ın Işığında İslâm'a Davet", *Erciyes Ü.İ.F.D.*, sayı: I, Sivas 1996, s. 334.
- Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXV, nşr. Beşşar Avvâd Ma'ruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1996.
- ....., *Tezkiretü'l-huffaz*, I-IV, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956.
- Zeydan, *Abdülkerim İslâm Davetinin Esasları*, trc: Veli Ulutürk, Mehmet Karabulut, İstanbul: 1998.